

січня 1940 року нарешті акцентувалась увага на формалізмові слідства і надуманості звинувачень. Попередній вирок скасовувався, справа за відсутністю складу злочину припинялася, а Євгена Михайловича належало звільнити з-під варті. Проте постановою слідчого відділу про звільнення вийшла аж 3 липня 1940 року. У документі полтавські чекісти змушені були визнати: “Перевіркою матеріалів слідчої справи встановлено, що злочини, які інкримінуються Кудрицькому за ст.54–10 ч.1 КК УРСР, слідством не доведені, а тому рішення Колегії Верховного суду СРСР є правильним”.

У вересні 1940 року Євген Михайлович повертається до викладацької роботи в Полтавському педінституті, успішно працює над дисертацією, робить доповіді з окремих розділів на засіданнях кафедри, готується до здачі кандидатських іспитів. Та новим випробуванням стали війна і окупація. Як пояснює він сам, вчасно евакуюватися не встиг, оскільки дозвіл на виїзд отримав занадто пізно – 17 вересня. Разом із сім'єю довелося працювати на громадському дворі в с. Бречківка, створеному німецькою окупаційною владою. Щоб покращити матеріальні умови родини, у січні 1942 року погодився зайняти посаду керівника відділу мистецтва в міській управі, а пізніше – інспектора господарських справ у відділі освіти. “З німецькими або пронимецькими службовими колами не мав близьких дружніх зв'язків і всіляко уникав їх на якому б то не було ґрунті,” – вказував в одному з документів Є. М. Кудрицький.

Після відновлення навчального процесу в 1943 році викладач із багаторічним стажем призначається виконуючим обов'язки завідувача кафедри української мови, про що клопотав перед наркоматом освіти директор інституту Ф. Редько. На цій посаді він перебував до 1946 року.

Із часом Євген Михайлович Кудрицький повернувся на свою батьківщину – до Житомира, де працював на викладацькій роботі до кінця життя, користувався заслуженим авторитетом у наукових філологічних колах республіки. Полтавський період, сповнений тяжких випробувань, принижень, завданих політичним режимом, не зламав духу, прагнення до творчої праці, не змусив відмовитися від улюбленої справи та спілкування з молоддю, яка, як і її вчитель, мала непереборну любов до рідної мови.

Література

1. Реабілітовані історією. – Київ – Полтава, 1992.
2. Особиста справа Кудрицького Є. М. // Архів Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.
3. Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області. – Спр. 639-С.
4. Бабенко А. А. Історична довідка про факультет української філології / А. А. Бабенко, С. В. Соколова // Наукові записки: Серія філологічна. – Полтава, 1994. – С. 4–21.
5. Степаненко М. І. Учені-філологи Полтавського педагогічного інституту / М. І. Степаненко // Наукові записки: Серія філологічна. – Полтава, 1994. – С. 22–29.

Віктор Ревезук

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ПІДПІЛЛЯ НА ПОЛТАВЩИНІ (1941–1945 рр.)

Однією із закритих тем у роки комуністичного режиму була участь українських патріотів в антифашистському Рухові Опору, зокрема діяльність українського національно-патріотичного підпілля на Полтавщині, про яке заборонялося навіть згадувати. Проте і в умовах державної незалежності України дослідження теми пов'язане з численними труднощами, викликаними насамперед браком документів. Позаяк боротьба ОУН–УПА в роки радянсько-німецької війни не дістала офіційного визнання на дер-

жавному рівні, ті з них, що зберігаються в архівах СБУ, стали доступними для дослідників лише в останні роки. Тому авторові довелося вишукувати і систематизувати розрізнені факти в публікаціях тих дослідників, які зверталися до історії ОУН–УПА, а також у спогадах учасників націоналістичного підпілля. Деякі матеріали були знайдені у фондах архіву УСБУ в Полтавській області, Полтавського обкому КП(б)У та районних управ, що існували в роки німецької окупації. Виявлені документи (а це – переважно радянські й

німецькі джерела) хибують суб'єктивністю, адже обидва тоталітарних режими вороже ставилися до національних домагань українського народу, намагалися всіляко їх очорнити і в той самий час перебільшували успіхи своїх каральних органів у боротьбі з національно-патріотичним підпіллям.

Імена багатьох українських патріотів-підпільників невідомі, адже вони боролися і вмирили безіменними або під псевдонімами. Навіть в опублікованих за кордонами СРСР спогадах вцілілих членів підпілля ОУН до недавня не розголошувалися імена всіх його учасників, щоб не зашкодити тим українським патріотам та їх сім'ям, які ще залишалися жити за залізною завісою – в Радянському Союзі. Найбільш повну картину діяльності національно-патріотичного підпілля на Полтавщині в роки радянсько-німецької війни дають опубліковані 1997 року журналом “Київ” спогади безпосереднього учасника подій Миколи Соколовського, але про ступінь їх достовірності та об'єктивності судити важко.

Із початком радянсько-німецької війни із Західної України на схід вирушили утворені ОУН похідні групи мельниківського та бандерівського спрямування, до складу яких за різними даними входило від 4 до 7 тисяч осіб. У підготовленій восени 1941 року німецьким командуванням доповідній записці Е. Коху про політико-економічне становище говорилося, що “із західних районів України, в особливості із генерал-губернаторства, виїхали українські інтелігенти у східні області і вимагають там не лише незалежності, але навіть закликають саботувати німецькі заходи” [18, Ф. 57. – Оп.4. – Спр. 108. – Арк. 7]. Здебільшого це були молоді люди, щирі патріоти України, які прагнули в умовах німецько-фашистської окупації згуртувати українців навколо національної ідеї і повести їх на боротьбу за свободу і незалежність своєї Батьківщини, яка потерпала під гнітом двох тоталітарних режимів – сталінського і гітлерівського. Шлях похідних груп ОУН на Слобожанщину і Донбас пролягав через Полтавщину.

У Києві мельниківці створили свій керівний орган – ОСУЗ (осередні та східні українські землі), який охоплював Київську, Полтавську, Чернігівську, Житомирську і Вінницьку області України. Одну з похідних груп ОУН (мельниківців) очолив Ярослав Якимець. До неї входили галичани – студенти Ярослав Лашин, Володимир Попович і

Степан (прізвище невідоме). Серед учасників Похідних груп були і полтавці, учасники визвольних змагань 1917–1921 років, які з різних причин опинилися на еміграції. Зокрема протягом 17–19 липня 1941 року на схід вирушили Іван Гармаш, Григорій Падалка, Юрій і Денис Матвіїви, Іван Прохвват, Степан Шахрай, Володимир Бідик та Марія Безпалова [17]. У кінці вересня 1941 року до Полтави був переведений і голова обласного проводу ОУН на Вінниччині Василь Яворів (псевдо – “Бойко” і “Микола”) та референт жіноцтва обласного проводу, прізвище якої невідоме [13, с. 88]. Усі вони пройшли короткотермінові курси, до програми яких входили такі теми: програмні засади ОУН, марксизм і московський більшовизм, стратегія і тактика Похідних груп на центральних і східних теренах України, пропаганда і конспірація [11].

Значну роботу по виявленню та згуртуванню національних сил на Полтавщині провів один із лідерів ОУН мельниківської орієнтації, уродженець міста Рогатина в Галичині Богдан Онуфрик (“Коник”) – “молодий чоловік невизначеного віку, блідавий шатен ледь похилої постави, з виразом на обличчі хворого на якусь хронічну шлункову недугу” [16, с. 82]. Одним із його завдань було формування з українських патріотів органів місцевої влади – допоміжної окупаційної адміністрації, з тим щоб ці люди стали носіями української державницької ідеї на окупованих німцями землях.

Після нетривалого перебування в Полтаві Онуфрик вирушив на Слобожанщину. Ідучи пішки від Полтави до Харкова, він, з спогадами Осипа Жалоби, в Іскрівці, Чутовому, Коломаку, Валках і Люботині скликав збори місцевої інтелігенції та української люду і за їх рекомендаціями підбирав “ідейних українців” на посади районних і сільських старост, адже легальна робота в органах місцевого самоврядування, хоч би які обмежені права вони мали, створювала більш сприятливі умови для пропаганди ідеї української державності. Онуфрик мав при собі “інтендантський мішок”, з якого виймав та вивішував на приміщеннях управ українські синьожовті прапори [7].

У Харкові “Коник” у жовтні 1941 року зніціював створення Українського громадського комітету, який очолив старий професор Андрій Ковалевський. Громадський комітет об'єднував кілька десятків української інтелігенції і мав за мету створити українську владу в місті [1, Спр. 18299-С. – Арк. 54].

З різних джерел, що збереглися, достеменно відомо, що українське націоналістичне підпілля у формі осередків чи симпатиків ОУН діяло в Полтаві, Кременчуці, Лубнах, Миргороді, Пирятині, Лохвиці, Золотоноші, Яготині, Кишеньках і Малій Перещепині. Центром національно-патріотичного підпілля мельниківського спрямування в Полтаві стала міська управа. Її очолював бургомістр Федір Борківський – колишній старшина Української армії часів Визвольних змагань 1917–1921 років, особисто знайомий з С. Петлюрою та Є. Коновальцем. У січні 1918 року він брав участь у придушенні більшовицького повстання в Києві, де командував автопанцерними силами, що штурмували завод “Арсенал”, при цьому був тяжко поранений. У справі “Спілки визволення України” був засуджений і десять років карався в радянських концтаборах.

5 жовтня 1941 року в Києві з уцілілих після “великого терору” 30-х років представників української інтелігенції, учасників Української революції 1917–1921 років та членів ОУН (м) утворилася Українська Національна Рада (УНР), яку очолив професор Микола Величківський. УНР мала представляти український народ перед німецькими окупаційними властями, піклуватися про стан народного господарства краю, сприяти розвиткові культури, освіти, національного життя. У своїй діяльності УНР мала спиратися на обласні і районні ради, до яких залучалися б усі державотворчі елементи. Системі більшовицьких рад належало надати український національно-державницький зміст.

Борківський був одним із учасників установчих зборів УНР, одночасно він очолював і Полтавську обласну раду, до складу президії якої входили молодий учитель Олександр Дигас, колишній старшина армії УНР Петро Дейнеко і Клименко. Зв’язковим між президією УНР у Києві та Полтавською обласною радою був Зенон Городиський [4].

У Полтаві діяли підпілля ОУН як мельниківської, так і бандерівської орієнтації. З доступних автору цього дослідження джерел важко судити про їх приналежність до кожної з гілок ОУН, адже вони обидві працювали для України й у рівній мірі знали переслідувань від німців. Прикриттям для підпілля ОУН була робота в органах місцевої окупаційної адміністрації та тилкових німецьких установах і штабах. Притулок їм давали українські патріоти, які ще залишалися живими після двадцяти

років більшовицького терору. Зокрема допомогою членам Похідних груп ОУН надавала Полтавська управа Українського Червоного Хреста, в тому числі голова управи Галина В’юн та її мати Єлизавета Гришко, священник Української автокефальної православної церкви Демид Бурко та його дружина Антоніна, родини Потапенків, Потульницьких та ін.

Полтавські енкаведисти вважали, що підпільну організацію мельниківців у Полтаві очолював Петро Петрович Дейнеко – завідувачий адміністративним відділом міської управи. У кінці 20-х років його родина була розкуркулена, позбавлена землі й саду. Напередодні війни Дейнеко працював садівником у Полтаві. Найближчим його помічником, як вважали енкаведисти, була Галина В’юн (у написаних 1961 року спогадах вона про це не згадує), а активними учасниками Багмет і Олександр Дигас.

Олександр Дигас прибув до Полтави з еміграції невдовзі після приходу німців. Спочатку влаштувався на службу до поліції, а згодом перейшов на роботу до міської управи. З підпіллям ОУН був зв’язаний і його рідний брат Микола. Їх батько за службу в армії Петлюри радянською владою заарештовувався двічі. Будучи студентом Полтавського інституту м’ясної промисловості, М. Дигас піддався на шантаж чекістів і в 1935 році погодився стати “сексотом” НКВС, але наскільки сумлінно виконував свої “обов’язки”, можна судити з того, що в 1937 році був заарештований і засуджений на 10 років тюремного ув’язнення [1, Спр. 3578. – Арк. 13, 67–70].

Деяку іншу версію про підпілля ОУН (м) наводить у своїх спогадах Микола Соколовський. У грудні 1941 року в Києві він вступив до ОУН, взявши при цьому псевдо “Біда”. Один із лідерів ОУН “Коник” призначив його керівником ОУН (м) на Полтавщині, що, на наш погляд, не відповідає дійсності. Сам зміст спогадів суперечить цьому твердженню.

Соколовський народився 1910 року в селі Хорошому Павлоградського повіту на Катеринославщині. Його батько, священник УАПЦ, був розстріляний чекістами лише за те, що поховав за християнським обрядом декількох повстанців із загону отамана Гладченка. Навчався Соколовський у художньо-керамічній профшколі імені Гоголя при Миргородському однойменному технікумі. На канікулах додому не їздив, а ходив поводитирем з кобзарями по містах і селах Полтавщини. Від них сам навчився грати на бандурі. У 1929 році

був заарештований у справі “Спілки української молоді” і п’ять років працював невеликим у Карелії – будував Біломорканал. Звільнившись, улаштувався на роботу в Краматорську. 1935 року був призваний на службу до Червоної армії. Коли його будівельний батальйон перекидали на Далекий Схід, утік із Заволжя в Україну і за підробленими документами вступив до Київського художнього інституту. Перед одержанням диплома дивом уникнув арешту й виїхав до Криму, де працював художником у Сімферополі. Війна застала його в Полтаві [16, с. 33–34].

За словами Соколовського, мельниківцями були бургомістр Полтави Борківський, редактор обласної газети “Голос Полтавщини” Петро Сагайдачний (можливо, псевдо), начальник полтавської поліції, член ОУН ще з еміграції Петро Чуй та його заступник Мирошниченко, завідувачий земельною відділу міської управи Микола Скрипченко, агроном Григорій Оснач, майор Червоної армії Петро (прізвище невідоме), брати Петро і Олексій Громи та ін. З підпіллям ОУН (м) був зв’язаний і кобзар Іван Скляр [16, с. 15–20].

Сагайдачний став першим редактором “Голосу Полтавщини” восени 1941 року. Він мав завдання Проводу ОУН налагодити видання української періодики національно-патріотичного спрямування на окупованих німцями теренах Східної України. Сагайдачний – галичанин, побратим полковника А. Мельника, чотар корпусу Січових стрільців часів Української революції 1917–1921 років, ветеран Української військової організації і ОУН. Попри жорстоку німецьку цензуру з його ініціативи на шпальтах “Голосу Полтавщини”, крім обов’язкових повідомлень німецьких властей та розпоряджень міської управи, друкувалися патріотичні вірші українських поетів, розповіді про героїв Крут і Базару, біографії визначних діячів українського національно-визвольного руху М. Драгоманова, В. Винниченка, С. Петлюри, Є. Коновальця та ін. Налагодивши видання “Голосу Полтавщини”, Сагайдачний перебрався до Харкова, де очолив редакцію газети “Нова Україна”.

Редактором “Голосу Полтавщини” німці призначили знаного українського педагога, професора Полтавського педагогічного інституту Григорія Ващенко, але свої обов’язки він виконував лише формально і жодного слова не надрукував у цій газеті, яка повністю контролювалася німцями. Контроль став особливо жорстким, коли газета з лютого 1942 року перейшла з підпорядкування міської управи до

відділу пропаганди німецької армії.

Шефом “Голосу Полтавщини” став зондерфюрер Ротермунд. Місцевий матеріал у перекладі німецькою мовою йому подавали для перегляду, а після набору разом з оригіналом – для цензури. Тільки після цього дозволялося друкувати й розповсюджувати газету. Після від’їзду в лютому 1943 року Ващенко до Києва останнім редактором “Голосу Полтавщини” став Микола Коркішко – уродженець Кобеляк, який до війни працював кореспондентом “Комсомольця Полтавщини”. Дописувачами “Голосу Полтавщини” були професор Михайловський, викладач Полтавського педінституту Федір Пошивайло, кооператор Федір Фісун та ін. [1, Спр. 17968-с. – Арк. 13–14, 22].

Полтавська поліція, укупі з міською управою, стала основним осередком мельниківців. Будучи в Полтаві, “Коник” загітував піти служити в поліцію колишніх полтавських гімназистів – емігрантів із Франції Олександра Шаруду та Івана Клименка, які восени 1941 року повернулися з чужини і пристали до мельниківців, хоч на еміграції вважали себе прибічниками гетьмана Скоропадського.

Шаруда – уродженець Шишак, “великий і дебелий, з чорною густою чуприною і такими ж бровами, із твердим карим поглядом, тип справжнього козака-запорожця, бракувало лише довгих вус”. Клименко – родом з Оржиці: “трохи менший, мав шляхетну поставу і горбоносе обличчя Івана Гонти, рахманні, замислені очі” [16, с. 79]. В добу Української революції 1917–1921 років Шаруда та Клименко пішли добровольцями до війська Української Народної республіки і служили в полку Чорних запорожців під командою Петра Дяченка. Разом із своїм куренем у кінці 1920 року перейшли українсько-польський кордон і подалися на еміграцію. У перемогу Гітлера вони не вірили, за розкол ОУН напередодні радянсько-німецької війни не хвалили ані Бандеру, ані Мельника. У полтавській поліції Шаруда завідував політичним відділом, Клименко – кримінальним. Секретарем поліцейського управління близько двох тижнів служив і Соколовський, хоч у своїх спогадах він цього факту не згадує.

До складу мельниківського підпілля ОУН, як свідчив 19 жовтня 1943 року на допиті в органах НКДБ Степан Грига, входило близько 30 чоловік з числа жителів Полтави та навколишніх сіл. Крім названих вище, серед них були: Костянтин Павлович Вайденко, 1893 року народження, завідувачий паливним відділом міської управи; Яків

Семенович Четверило, 1895 року народження, уродженець села Черноглазівки; Павло Іванович Шпигун, завідуючий бакалійним складом; Іван Трохимович Васильченко, виконавець міської управи; Петро Васильович Грінченко, бухгалтер міської управи; Степан Степанович Грига, завідуючий адресним столом міської управи, а також Петро Прокопович Марченко й Арсеній Григорович Дникало.

Грига 1937 року був засуджений за контрреволюційну агітацію, позаяк публічно висловлював невдоволення радянського владою. Приводом до його арешту став випадок у Клубі будівельників у Полтаві, коли той із своїми друзями Павлюком і Коротичем заспівав “Ще не вмерла Україна”.

6 червня 1941 року в Григи закінчився термін покарання, і він повернувся до Полтави. Деякий час виконував столярні роботи вдома, а в лютому 1942 року за направленням Біржі праці перейшов на роботу до міської управи. Підпільники ОУН (м), за словами Григи, хотіли шляхом збройної боротьби проти німців і більшовиків домогтися створення незалежної Української держави [15, с.175].

Бандерівці також мали в Полтаві свою “п’ятірку”, яку очолювали Ярослав Мудрий (“Окулярник”) та Василь Яворів (“Зелений”). Вони прибули до Полтави зі Львова незабаром після приходу німців. Осідок мали на квартирі Олександри (Олесі) Потапенко на вулиці Котляревського, навпроти скверика. Господарка квартири була донькою відомого полтавського поета Мусія Кононенка і дружиною Митрофана Потапенка – працівника споживчої кооперації, репресованого 1937 року. Будучи членом ОУН (б), О. Потапенко працювала в Полтавській управі Українського Червоного Хреста. “Це була жертвна і відважна жінка-патріотка, – згадував пізніше М. Мартинюк, – безмежно віддана справі чинного націоналізму” [11, с. 39]. Запасна явка бандерівців знаходилася в ідальні на вулиці Олександрівській, де один час працювала Антоніна Кушній (навпроти нинішнього ЦУМу).

За словами Мартинюка, до складу бандерівського підпілля входила дружина страченого німцями Миколи Лемика, перекладач однієї з тилових німецьких установ Петро Ключевський і дочка О. Потанеко Оксана.

Бандерівці створили також свій осередок у Яготині, де перебував окружний провід ОУН (б), який очолювали голова районної управи Кобушко і начальник районної поліції Роздера. Явочна квартира бандерівців знаходилася в приватному помешканні Ірини

Паламарчук, яка працювала на пошті. В оперативному відношенні Яготинському окружному проводу ОУН (б) підпорядковувався і Пирятин, де районним Провідником з осені 1942 року був директор і режисер місцевого театру Іщенко. У Шрамківському районі бандерівцем був Микола Рубан, а в Гребінці – син районного старости Левченка [1, Спр. 11217 – С. – Арк. 53–54].

Основним завданням українських патріотів, як вказувалося в доповідній записці наркома НКВС УРСР Рясного на ім’я М. Хрущова, було ведення націоналістичної пропаганди серед населення і військовополонених, яким вони доносили “ідеї боротьби з більшовиками, а також і з німцями за створення “самостійної Української держави” [2]. Найбільш сприятливий ґрунт пропаганда знаходила серед національно свідомої української інтелігенції та селянства, яке мало сильні антиколомні настрої. У числі інших завдань українських націоналістів було залучення нових членів до свого підпілля, створення фонду допомоги сім’ям репресованих комуністичним режимом людей, збір коштів для ОУН та ін.

Навесні 1942 року до Полтави приїхав представник Проводу ОУН (м) і одночасно один із керівників центральної управи Українського Червоного Хреста Діхтяр, який привіз нелегальну літературу націоналістичного змісту та провів нараду з керівництвом мельниківського підпілля, на якій розглядалися питання розширення впливу ОУН на селі, створення там осередків національного відродження та залучення до них української інтелігенції. Серед нелегальної літератури державницького змісту переважав журнал “Сурма” та невелика за розміром книжечка “Симон Петлюра”. Зв’язковим між Полтавою і Проводом ОУН (м) у Києві, за словами Соколовського, був Василь Шарий, який постійно мешкав у Полтаві.

Українське національно-патріотичне підпілля в Полтаві підтримувало також зв’язки з Харковом, Запоріжжям, Сумами та деякими іншими містами. Так, член харківського Українського громадського комітету і керівник одного з відділів обласної земельної управи професор Григорій Помаленький на початку 1942 року переїхав до Полтави і став директором місцевої сільськогосподарської школи. У лютому–березні 1943 року представник ОУН з Полтави був присутнім на нараді зв’язкових, яка проходила в передмісті Мелітополя селі Костянтинівці [12, с. 156].

Ідеї державної незалежності України підпільники ОУН пропагували під час збирання продуктів для радянських військовополонених, якими опікувався Український Червоний Хрест, по містах і селах Полтавщини. З цієї метою неодноразово були в Котельві, Нових Санжарах, Опішні, Диканьці, Мачухах та ін. Державницька пропаганда велася також серед робітників промислових підприємств Полтави та військовополонених.

Навесні 1942 року німецьке фронтове командування передало Полтавщину в управління цивільної влади – вона була включена до рейхскомісаріату “Україна”. Відтоді й почалися масові репресії проти національно свідомих українців. Першими жертвами нацистського терору стали учасники Похідних груп ОУН – молоді підпільники-націоналісти, які прибули на Полтавщину з Галичини та еміграції, щоб допомогти країнам у розбудові національного життя. Завдяки спільним клопотанням Полтавської управи Українського Червоного Хреста та керівництва Полтавської міської управи, зокрема її голови Борківського, перших в’язнів вдалося врятувати. Але в кінці березня 1942 року, невдовзі після Шевченківських свят, які урочисто пройшли в приміщенні міської управи, було заарештоване і її керівництво на чолі з бургомістром Борківським.

У своїх спогадах Соколовський вказував, що арешти українських патріотів були проведені відразу після того, як вони в кабінеті Борківського склали присягу на вірність Україні і ОУН (м). Зі слів автора спогадів, вона мала такий зміст: “Присягаю перед Богом і духом моїх предків на досмертну вірність українському народові, на Українську самостійну соборну державу, на послух і карність Організації українських націоналістів, що її очолювали полковник Євген Коновалець, полковник Андрій Мельник та інші наслідники. Так мені, Боже, допоможи у виконанні моїх обов’язків” [15, с. 176].

Про обставини загибелі Борківського є коротка згадка в автобіографічному романі О. Мальченка (Олекси Ізарського). До кабінету бургомистра зайшло двоє німецьких офіцерів і наказали йому вдягатися та йти з ними. Борківського відвезли до викопаної на міському цвинтарі ями й застрелили без жодних звинувачень і вироку [8, с. 2002]. Г. В’юн у своїх спогадах вказувала, що українські патріоти стали жертвами радянської агентури, яка працювала в німецьких установах [14]. Соколовський зрадником вважав заступника начальника полтавської поліції Мирошниченка.

Повідомлення про страту українських патріотів з’явилося в перших числах квітня 1942 року. В офіційних документах німецького командування з цього приводу говорилося: “Начальнику поліцейської команди в Полтаві вдалося ліквідувати таємну організацію, яка підтримувала зв’язок з більшовиками і займалася розвідувальною діяльністю. Окрім того, в коло її завдань входило ведення ворожої пропаганди, підрих мостів і залізниць, а також вбивство старших офіцерів. Організацією керував професор філософії, який працював у Полтаві бургомістром. Була знайдена зброя, а також схеми і деталі для складання радіопередавачів”. В іншому німецькому документі від 10 квітня 1942 року зазначалося: “У Полтаві було заарештовано мера і трьох інших осіб. Мер проводив у себе збори з прибічниками Бандери, в ході яких він пропагував ідею створення української армії для боротьби з німецьким вермахтом” [10]. Після загибелі міської управи і заборони діяльності Українського Червоного Хреста рятувати заарештованих українських патріотів було вже нікому.

Петра Чуя німці прилюдно побили та усунули з посади начальника полтавської поліції і призначили замість нього Мирошниченка, який порвав з ОУН і став вірно служити окупантам. Його поліцаї виловлювали на залізничних станціях учасників національно-патріотичного підпілля “по западенській вимові”. Дмитро і Олексій Громи залишили службу в поліції і також зреклися ОУН. Шаруду та Клименка німці вигнали з поліції, але доля двох друзів склалася по-різному. Перший виїхав у своє рідне село Шишаки, і незабаром німці призначили його старостою району. 1943 року він пішов разом із відступаючими німецькими військами, а після війни опинився за океаном у місті Торонто в Канаді. Другий був заарештований і загинув у застінках гестапо.

Як стверджує Соколовський, під час німецьких репресій було розстріляно 12 підпільників-мельниківців. Тринадцятою була його дружина Діна Соколовська (дівоче прізвище – Шматько).

Соколовський уникнув арешту і вступив на Пастирські курси Української автокефальної православної церкви, які працювали у дворі Полтавського краєзнавчого музею. Слухачами курсів стали і члени ОУН Василь Шарий, Володимир Козир та колишній сотник армії УНР Шкода, який в роки війни повернувся з еміграції до Полтави. По закінченні курсів єпископ Мстислав (Степан

Скрипник) висвятив Соколовського на іподиякона, а через деякий час єпископ Сильвестр – на священника.

Після загибелі мельниківців керівництво українським національно-патріотичним підпіллям перебрали на себе бандерівці. Їх ряди поповнювалися як за рахунок місцевих жителів, так і членів нових Похідних груп із Західної України. 29 червня 1942 року після відповідного вишколу зі Львова на східні терени України вирушили Іван Семенюк, поет Олесь Весняний, Дацюк і Микола Мартинюк. Останній мав посвідчення співробітника кременчуцької газети “Дніпрова хвиля” [11, с. 28].

У Києві Крайовий провідник Дмитро Мирон (“Орлик”) направив групу на Полтавщину. Через Бориспіль, Ромодан і Кременчук підпільники дісталися до Полтави, де Олександра (Оксана) Потапенко та Антоніна Бурко (дружина отця Демида) надали їм прихисток і допомогли легалізуватися, а харківський професор Помаленький, який симпатизував українському визвольному рухові, допоміг працевлаштуватися. Мартинюк одержав направлення на роботу до Андріївського сільськогосподарського технікуму Нехворощанського району, а Сергій Петренко – до такого самого технікуму в селі Писарівщина Диканського району.

Петренко був вихідцем із підрадянської України. В 1939 році він вступив до ОУН і підтримував зв’язки з Краєвим проводом бандерівців у Києві.

Улітку 1942 року до Полтави через Яготин і Кременчук перебралася уродженка Галичини Марія Москалець (“Галія”). До бандерівців перейшов і Василь Гришко, який уцілів після погрому мельниківського підпілля.

Суворі реалії напівлегального життя, постійна небезпека з боку німців та прихованої більшовицької агентури, для якої українські патріоти були такими ж небезпечними, як і нацисти, повсякденна турбота за прожиток – у таких умовах доводилося підпільникам пропагувати ідею незалежної Української держави серед жителів Полтавщини. Агітація проводилася як в усній формі шляхом індивідуальних бесід, так і через поширення нелегальних часописів “За самостійну Україну”, “Ідея і чин”, брошури “Ідейно-політичний вишкіл” та ін.

У кінці вересня – на початку жовтня 1942 року в Полтаві пройшла нова хвиля арештів, на цей раз бандерівців. Зокрема в лабети гестапо потрапив обласний провідник ОУН (б) Ярослав Мудрий (“Окулярник”), Василь Яво-

рів (“Зелений”), Оксана Потапенко, Григорій Козаченко, Оксана Пройда та ін. Тюремний стражник – селянин з Волині Филімон Редько – намагався влаштувати втечу заарештованим, але був розстріляний разом із ними. Олеся Потапенко в 1943 році виїхала до Німеччини, де й померла 1948 року, похована поблизу Мюнхена.

Заарештований німцями Ярослав Мудрий передав Соколовському передсмертну записку такого змісту: “Дорогий друже Миколо, мене хтось із моєї п’ятірки продав. Є можливість втечі, але в мене відібрали окуляри, а я без них – сліпий. Напевне, не вийду. Запам’ятай: я з Підляшшя, народження 1914 р. Тримайся! Різним Коникам не йми віри. Героям слава! Обіймаю. Твій Я. М.” [16, с. 20].

За словами Мартинюка, погром підпілля ОУН (б) в Полтаві стався внаслідок зради. Після загибелі Крайового провідника Дмитра Мирона (“Орлика”) в Києві його місце на короткий час перебрав зв’язковий Центрального проводу Іван Марко, але невдовзі був заарештований гестапо. Не витримавши тортур, він видав учасників націоналістичного підпілля в Полтаві та Харкові. Новим Крайовим провідником ОУН (б) було призначено Петра Сака (“Могила”), якого німці незабаром розстріляли [11, с. 39]. Через масові арешти окружна організація ОУН (б) в Яготині припинила зв’язки з Полтавою і підтримувала надалі безпосередньо з Крайовим проводом у Києві.

Після загибелі Я. Мудрого обласним Провідником бандерівського підпілля в Полтаві став виходець із Західної України Бойко (“Микола”). Невдовзі він був заарештований німцями, але з допомогою тюремних наглядачів утік з-під варти і зник [1, Спр. 11217 – С. – Арк. 52]. Весною 1943 року Полтавським обласним Провідником було призначено Дмитра Кольбу. Зв’язковим із Крайовим Проводом ОУН (б) у Києві в нього був піп Микола, який до війни працював учителем (за іншими даними – директором) середньої школи №10 у Полтаві, та Олена Глушко – рідна сестра дружини Василя Гришка, яка постійно мешкала в Києві.

Із наближенням радянських військ перед керівництвом ОУН (б) на центральних і східних теренах України було поставлене завдання: створювати бойові загони там або направляти бойовиків до Української Повстанської армії на Волинь. Замість країв, територія України навесні 1943 року була розбита на військові округи.

Після вступу радянських військ до Полтави Д. Кольба перебрався до Києва, де став заступником Крайового Провідника ОУН (б), а для роботи в радянському підпіллі в кінці 1943 року до Полтави було послано Івана Михайловича Нагірного (Григоренко, “Петро Чорний”). Народився він 1916 року в селі Стрілиська-Стара Новострілиського району Львівської області. Після окупації червоними військами Західної України перебрався до піднімецької Польщі, а на початку радянсько-німецької війни повернувся до Львова і вступив до ОУН (б). У складі Похідних груп був направлений для роботи в Наддніпрянську Україну. Певний час обіймав посаду заступника окружного Провідника ОУН (б) Мартина Михайловича Пруця (за документами – Людиренка) в Яготині. Прибувши до Полтави, Нагірний нікого з бандерівського підпілля не знайшов (можливо, не хотів видавати чекістам під час слідства), не зумів легалізуватися і в січні 1944 року був заарештований [1, Арк. 52]. Його свідчення на допитах у застінках НКДБ є цінним джерелом для вивчення діяльності українського національно-патріотичного підпілля на Полтавщині в роки радянсько-німецької війни.

Один із найбільших осередків українських націоналістів на Полтавщині був у Кременчуці, адже саме це місто лежало на шляху Похідних груп ОУН на схід і південь. Налічував він кілька десятків чоловік, які працювали на різних посадах у тилкових німецьких установах, органах допоміжної української адміністрації та в школі, де готували перекладачів і службовців для німецьких служб.

Одним із керівників кременчуцького підпілля ОУН був Петро (за іншими даними – Михайло) Щепанський. Народився він 1908 року в Кам’янці-Подільському, деякий час працював кореспондентом у різних провінційних радянських виданнях. Проте офіційна комуністична ідеологія не могла вбити в ньому любов до рідного краю і перетворити українського патріота на московсько-більшовицького інтернаціоналіста. Його невдоволення комуністичним режимом ще більше посилювалося в результаті спілкування з українцями Закарпаття, котрі після окупації Угорщиною втекли до України радянської. З початком радянсько-німецької війни Щепанський мусив евакуюватися на схід, але в результаті швидкого просування німців засів у Кременчуці, де його й застала окупація.

Восени 1941 року Щепанський став редактором кременчуцького часопису “Дніпрова хвиля” і за короткий час перетворив його

на трибуну української самостійницької думки. На шпальтах часопису друкувалися патріотичні вірші українських поетів, зокрема текст національного гімну “Ще не вмерла Україна” та “Марш націоналістів”. 9 листопада 1941 року “Дніпрова хвиля” опублікувала статтю Є. Стахів (згодом одного з керівників антифашистського підпілля в Донбасі) “Нові шляхи виховання української молоді”, в якій автор закликав юнаків і дівчат бути патріотами своєї Батьківщини і за прикладом Кривоного Рогу гуртуватися в національно-спортивні товариства “Січ” [1, Арк. 58].

Цю ідею підтримало і командування вермахту, але з інших мотивів. В одному з донесень вказувалося, що комуністичні переконання особливо поширені серед української молоді, яка вороже налаштована щодо німців. В окупованій Україні дозволена лише чотирикласна початкова школа, і не охоплені навчанням юнаки та дівчата залишені самі на себе, а тому можуть легко піддаватися антинімецьким настроям. У зв’язку з цим пропонувався поставити перед німецьким керівництвом питання про “можливість дозволу молодіжної організації “Січ”, яку передбачається використати для боротьби з комунізмом серед української молоді під наглядом вермахту” [5, Ф.П – 105. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 45]. З політичних міркувань нацистські верховоди такого дозволу не дали.

Найближчими помічниками Щепанського в редакції були Надія Мойленко та Якимів. Протягом короткого часу в Кременчуці та його околицях була створена розгалужена мережа ОУН мельниківської орієнтації, яка підтримувала зв’язки з такими самими групами в Києві та Полтаві. До кременчуцького підпілля ОУН (м) входили директор місцевого краєзнавчого музею Іван Білявський, працівники цього музею Дмитро Борківський, Кіндрат Корольчук та ін. Авторів не вдалося встановити родинні зв’язки Дмитра Борківського з полтавським бургомістром Федором Борківським. Можливо, це простий збіг прізвищ. Згідно з довідкою Кременчуцького міського управління НКДБ у Борківського була сестра (скоріше дочка) Марія Дмитрівна Борківська, вчителька за фахом, яка в період німецької окупації деякий час працювала в торговому відділі міської управи. По закінченні війни М. Борківську мали направити вчителювати до Західної України, тому вона й стала предметом прискіпливої уваги місцевих чекістів [5, Ф.П – 13. – Оп. 1. – Спр. 156. – Арк. 22].

Окремим представникам Похідних груп ОУН, які прибули з Галичини до Кременчука, вдалося влаштуватися перекладачами в тилових німецьких установах і штабах. Серед таких були Володимир Вережак, Павло Дябога, Богдан Мазяр, Олекса Бабій, Костюк та ін. Із названих підпільників більш-менш вірогідні дані маємо лише про В. Вережака. Народився він 1917 року в містечку Городенці в Галичині в селянській родині. Навчався в українській гімназії товариства “Рідна школа”, по закінченні якої продовжив студії в Українському техніко-господарському інституті в Подєбрадах у Чехословаччині. Згодом працював у кооперативному “Українбанку”. З юнацьких літ брав активну участь в організації та роботі драматичних гуртків товариства “Просвіти”, в осередках “Каменяр” і підпільній юнацькій організації ОУН. Напередодні Другої світової війни Вережак навчався в Краківській академії, де належав до української студентської організації “Чорноморе”.

Із приходом “визволителів зі сходу” родина Вережака (батько, мати і сестра Ганна) були репресовані й вивезені до Сибіру. Там батько помер, а мати з дочкою повернулися до рідної домівки лише 1956 року. На початку радянсько-німецької війни Вережак у складі Похідної групи ОУН прибув до Кременчука і влаштувався перекладачем до одного з німецьких тилових штабів. Своє службове становище він використовував для забезпечення підпільників необхідними німецькими документами.

Після повернення радянської влади до Кременчука, коли чекісти почали вишукувати українських націоналістів, причетними до ОУН вони вважали Й. Швидя, О. Сапсай, Сушка та ін. Їх догадки були небезпідставними. Йосип Іванович Швидь народився 1896 року в селі Запсілля Кременчуцького району. 1939 року заочно закінчив Полтавський педагогічний інститут і працював директором школи в Потоках. Деякий час він зберігав цю посаду й при німцях. На початку листопада 1941 року в приміщенні Кременчуцького міського театру відбулася конференція вчителів, яка розпочалася урочистим співом національного гімну “Ще не вмерла Україна”. Зала театру була прикрашена портретами Петлюри, Коновальця та інших видатних діячів українського визвольного руху. Центральною на конференції була доповідь редактора “Дніпрової хвилі” П. Щепанського, який закликав учителів боротися за вільну Україну і національну школу [1, Спр. 17717 – С. – Арк. 21–23].

Після вчительської конференції за рекомендацією секретаря редакції “Дніпрової хвилі” Василя Тарасова Швидя 22 листопада 1941 року призначили заступником, а 17 січня 1942 року – завідувачем відділом народної освіти Кременчуцького району. Під його керівництвом був напрацьований і розісланий по школах обіжник під назвою “Правила внутрішнього розпорядку в новій українській школі”, згідно з яким національна школа “створюється на основі вільного життя українського народу і пройнята ідеями національного відродження та розвитку”. Над входом до школи мав обов’язково бути український герб – Тризуб, а в класах – ікони, портрети визначних діячів українського визвольного руху та патріотичні лозунги, з тим “щоб зовнішній вигляд української школи пробуджував і виховував національні почуття”. Уроки мали починатися і закінчуватися молитвою. Від учнів вимагалось бути дисциплінованими, ввічливими, шанувати вчителів, батьків, старших за віком та один одного. При вході до класу вчитель мав вітатися з учнями словами “Слава Україні!”. Учні мусили відповідати: “Героям слава!”. Отже, Швидь хотів запровадити в школах традиційне вітання ОУН [5, Ф.Р – 2434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 18].

Олександра Сапсай народилася 1897 року в селі Кобенячок Кременчуцького району. Маючи середню музичну освіту, працювала вчителькою співів та керівником хорових колективів. 1937 року у зв’язку з арештом її чоловіка Степана Черниша – колишнього старшини армії УНР – була звільнена з роботи. При німцях до серпня 1942 року керувала хоровою капелю при міському театрі, була хористкою в Покровській церкві УАПЦ Кременчука. Виступ перед місцевими жителями капела завжди починала співом гімну “Ще не вмерла Україна”. За рекомендацією очолюваного Швидем відділу народної освіти учасники хорової капели вивчили і виконували також українські патріотичні пісні: “Гімн націоналістів”, “Червона калина”, “Чуєш, сурми грають” та ін.

Адміністратором хорової капели працював Сушко, бухгалтер за фахом, який бував у Західній Україні після її окупації Червоною армією. Будучи прихильником УАПЦ, Сушко запровадив церковне богослужіння українською мовою. У члена ОУН галичанина Костюка, котрий служив в одній із німецьких тилових установ, він дістав тексти й ноти українських патріотичних пісень та брошури, як вважали чекісти, “націоналістичного характеру”, і розповсюджував їх серед хористів

і знайомих. У грудні 1941 року Сушка, разом із близьким його товаришем Щепанським, німці заарештували й невдовзі розстріляли [1, Спр. 2901 – С. – Арк. 3, 22–26].

Позаяк чекістам не вдалося довести причетність Швидя і Сапсай до підпілля ОУН (переобтяжені пошуками українських націоналістів оперативники НКДБ з документами окупаційного періоду працювали поверхово), вони врятувалися від судової розправи.

Один із осередків ОУН (б) існував у Крюкові та приміському селі Білецьківці. Створили його члени похідних груп ОУН молоді галичани-бандерівці Микола Подольський (“Явдоким”) та Фаль. Подольський – уроженець Станіславської області, блондин середнього зросту, мав 27 років. До Крюкова він прибув у червні 1942 року після погрому німцями учасників націоналістичного підпілля (мельниківців) і влаштувався на роботу до німецьких збройних майстерень. Фаль прибув до Крюкова раніше і служив у допоміжній українській поліції. У травні 1942 року під час чергування на Біржі праці він загітував вступити до лав ОУН (б) регістратора біржі Петра Щербину і дав йому псевдонім “Сірко”.

Щербина народився 1919 року в Крюкові. Після закінчення місцевої середньої школи навчався в Кременчуцькому учительському інституті, одержав фах учителя української мови і літератури. Крім того, володів англійською і німецькою мовами. Його батько Василь Щербина був заарештований 1937 року за “контрреволюційну діяльність”. Після закінчення інституту Щербина якийсь час працював у вечірній школі для дорослих на Донбасі, а в 1941 році повернувся до Крюкова, де його і застала війна. Добровільно вступив до винищувального батальйону. Після приходу німців працював у школі, а коли в січні 1942 року її закрили, – на різних роботах, у тому числі перекладачем у німецького майстра на гранітному кар’єрі [1, Спр. 12302 – С. – Арк. 14].

Улітку 1942 року Щербина залучив до підпілля ОУН (б) учителя початкової школи уродженця Крюкова Григорія Гливу, який працював на залізниці. Останній у свою чергу переконав вступити до ОУН (б) чергового на станції Крюків Саву Чорновола.

Чорновіл народився 1898 року в селі Білецьківка поблизу Крюкова. Після закінчення дворічного технічного училища в селі Табурищеве на Херсонщині працював телеграфістом на залізниці. 1935 року заочно закінчив Харківський інститут інженерів залізничного

транспорту. Після окупації Радянським Союзом Західної України був направлений на роботу на станцію Здолбунів, а з початком радянсько-німецької війни евакуювався до Харкова. Голодне життя в напівзруйнованому місті не влаштувало Чорновола, і він з родиною повернувся до батьків у Білецьківку. До бандерівського підпілля Чорновіл залучив і своїх двоюрідних братів Степана та Василя [1, Арк. 46–48]. Останній брав участь у протибільшовицькому повстанні отамана М. Григор’єва, служив в армії УНР, у боях з червоними був поранений у плече, а після поразки Визвольних змагань 1917–1921 років опинився на еміграції. Жив у Румунії та Польщі, а потім нелегально повернувся в Україну.

У грудні 1941 року В. Чорновіл організував у Білецьківці “Просвіту”. Під його керівництвом молодь вивчила національний гімн “Ще не вмерла Україна”, “Гімн націоналістів” та інші патріотичні пісні, читала та обговорювала націоналістичну літературу, яку він привозив із Кременчука. Членом крюківської організації ОУН (б) був і місцевий поліцейський Ковальчук. Підпільники проводили усну державницьку агітацію, поширювали листівки антирадянського та антинімецького змісту й інші нелегальні видання, зокрема “Бюлетень ОУН”, “Катехізіс українського націоналіста” та ін.

Обережна, але наполеглива агітація бандерівців давала свої наслідки. У вересні 1942 року Сава Чорновіл завербував до підпілля ОУН (б) колишнього лейтенанта Червоної армії Андрія Белчича, який під час окупації працював їздовим у громадському дворі (колгоспі), та жителя Білецьківки Феодосія Матюшенка. У свою чергу Петро Щербина підготував до вступу до ОУН (б) трьох симпатиків: працівників гранітного кар’єру Петра Пархоменка і Слабка та випускницю Кременчуцького Учительського інституту Анну Пікіну, яка працювала перекладачем у німецькій будівельній організації й забезпечувала підпільників форменими бланками цієї установи.

А. Пікіна голодомор 1932–1933 років пережила в Україні та на Північному Кавказі і бачила його жахливі наслідки. У 1938 році її, ученицю 10 класу, як неблагонадійну в політичному відношенні, не прийняли до комсомолу, а в березні 1941 року заарештували батька.

У зв’язку з поверненням радянської влади перераховані вище особи клятву на вірність Україні і ОУН (б) не встигли скласти.

У кінці 1942 року підпільники ОУН (б) встановили контакт із місцевою молодіжною антифашистською організацією “Набат”, дев’ять членів якої, у тому числі її керівник колишній політпрацівник Червоної армії Василь Ус, були активними учасниками Білецьківської “Просвіти”. Бандерівці намагалися схилити їх до співпраці з підпіллям ОУН (б), але вони вагалися. У лютому 1943 року під час вистави в сільському клубі “Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці” С. Чорновіл закликав молодь до боротьби з більшовизмом за створення незалежної Української держави [5, Ф.П – 105. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 3–11].

У квітні 1943 року С. Чорновіл запропонував В. Усові разом із набатівцями нарешті визначитися і приєднатися до бандерівців, але певної відповіді не отримав. Тоді саме зустріч з Усом мав і представник Центрального Проводу ОУН (б), який назвався “Ніколаєм” (справжнє його ім’я невідоме). Ймовірно, він був зв’язковим, позаяк постійно їздив між Кіровоградом, Олександрією, Новогеоргієвськом і Крюковим, доправляючи підпільним осередкам ОУН (б) нелегальну літературу, листівки, інструктивні матеріали тощо [1, Спр. 11217 – С.т. 1. – Спр. 84]. 28 липня 1943 року Лідія Чорновіл запросила Уса на обійстя свого батька, де на нього вже чекали двоє представників із Західної України. Вони агітували Уса вступити до УПА, пропонуючи йому посаду командира або політвиховника. Оскільки Ус знову вагався, посланці сказали, що прийдуть за остаточною відповіддю через два тижні, але з невідомих причин не з’явилися.

2 серпня 1943 року відбулися загальні збори набатівців, на яких учасники антифашистського підпілля мали нарешті визначитися, до кого пристати: до УПА чи до Червоної армії. Вони поділяли ідею національного визволення України, але УПА була далеко, а Червона армія після перемоги на Курській дузі вже вступила на терени Наддніпрянщини, і було зрозуміло, що перемога у війні остаточно схилилася на користь Радянського Союзу. З цих мотивів пропозиція приєднатися до ОУН (б) і УПА не знайшла підтримки серед набатівців [1, Арк. 31].

Крюківські підпільники ОУН (б) мали також зв’язок із радянською підпільною групою, яку очолював Георгій Кірікашвілі. До її складу входили Степан Врублевський, Іван Кожем’якін, Олексій Кисельов, Катерина Гаусман і Василь Мясніков. Наскільки результативним був цей зв’язок, чекістам

під час слідства встановити не вдалося [1, Спр. 12302 – С. – Арк. 57].

Крюківський осередок бандерівців підпорядковувався Олександрійському районному Проводу ОУН (б), який очолював Ярослав Михайлович Ференц, заарештований у березні 1943 року німцями, а з приходом Червоної армії – чекістами. В оперативному відношенні крюківське підпілля бандерівців, разом із кременчуцьким, підлягало Кіровоградському обласному Проводу ОУН (б), керівником якого був Йосип Безпалый (“Остап”). Декілька разів до Олександрії та Крюкова приїжджав, як вважали чекісти, “кадровий оунівець “Михайло” та зв’язкова ОУН (б) “Олександра” (Олександра Трохимівна Турбаївська), пізніше заарештована чекістами. Перший раз вона побувала в Крюкові глибокої осені 1942 року, вдруге – навесні 1943-го.

Дві наради (одна з них відбулася в серпні 1942 року) з крюківським підпіллям ОУН (б) провів і 28-річний галичанин “Чорний”. На них він підкреслював, що стратегічною метою українських націоналістів має бути боротьба за створення соборної і незалежної Української держави. Серед тактичних завдань “Чорний” особливо виділив: ведення державницької пропаганди серед населення і боротьба з комуністичними впливами, агітацію серед молоді не їхати на роботи до Німеччини, а вступати до підпілля ОУН (б), підготовку бойових груп і одинаків-терористів для боротьби проти німців і Червоної армії. Зброю для них передбачалося дістати з німецьких збройних майстерень та шляхом нападів на німців [1, Арк. 18].

Наприкінці зими 1942 року до Кременчука прибула зондеркоманда гітлерівської служби безпеки. Вона зв’язалася з німецькими тилловими штабами та командуванням 213-ї охоронної дивізії і 23 лютого розпочала арешти українських патріотів. Того ж дня було вчинено обшук ешелону з українськими бранцями, яких везли на каторжні роботи до Німеччини. У них були вилучені листівки антинімецького змісту. 25 березня зондеркоманда схопила в Кременчуці двох кур’єрів ОУН (б), які їхали з Полтави до Львова і Кракова [9, т. 2, с. 149].

Як свідчив у спогадах Є. Стахів, який по дорозі на Донбас кілька разів зупинявся в Кременчуці, в місті було заарештовано більше 20 учасників самостійницького Руху опору, і їх незабаром усіх розстріляли. В одному з щомісячних звітів німецьких воєнних властей штабу тилового району “Південь” про ці

події говорилося: “у зв’язку з арештом українського редактора і кількох українських співробітників стало необхідним повністю взяти на себе випуск газети. Наступний номер у меншій кількості вийде в неділю 1 березня”. Новим редактором “Дніпрової хвилі” став Василь Захарович Тарасов, але ненадовго. 20 серпня 1942 року німці його звільнили, а 1 квітня 1943 року призначили заступником кременчуцького бургомістра Олега Алея, проте і на цій посаді він протримався недовго, позаяк 29 квітня був заарештований гестапо [1, Спр. 17117 – Арк. 15].

У серпні 1942 року гестапо схопило Д. Борківського та К. Корольчука. Тоді ж німці провели арешти й серед перекладачів-українців. Через два тижні їх було розстріляно. Лише Олексі Бабію (“Білому”) та Андрієві Лемчуку вдалося пораненими, в самій лише близьні вибратися з-під трупів своїх товаришів і врятуватися. 1944 року Бабій, уже як вояк дивізії “Галичина”, загинув під Бродами в боях з Червоною армією.

Пізніше Стахів згадував про розгром Кременчуцького підпілля ОУН (б): “Від нього в мене залишилося тяжке враження. Там гестапо жорстоко розправилося з нашим підпіллям, на чолі його стояв редактор місцевої газети... Разом з ним загинула його дружина і двоє дітей. Постріляно було багатьох галичан, посланих туди ОУН” [5, Ф.П – 105. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 12]. Але й після розстрілу керівників націоналістичного підпілля серед населення продовжували розповсюджуватися листівки, які вказували на злочини нацистів і закликали до боротьби за волю України. Це свідчило про те, що підпілля ОУН було добре законспірованим, і не всіх його учасників німцям вдалося викрити.

Згідно з повідомленням німецької служби безпеки від 14 серпня 1942 року в Лубнах під час облави було заарештовано кілька десятків юнаків і дівчат, яких підозрювали в причетності до українського антифашистського Руху опору. 23 із них відправили до Кременчука, і подальша їх доля невідома, а 33 звільнили з-під арешту. У числі жертв – учасників Лубенського націоналістичного підпілля Юрій Бойко називає його керівника Вереша – вихідця з Карпатської України [3, с.104].

За даними полтавських чекістів в Оболонянському районі також існувала підпільна група українських патріотів, учасники якої поширювали серед селян ідеї державної незалежності України. Невідомо, однак, чи мала вона якісь зв’язки з керівними центрами ОУН, чи діяла самостійно. При наближенні Червоної ар-

мії учасники підпільної групи втекли на захід, але одного з них, Костя Сергійовича Студія, чекістам все ж удалося заарештувати [5, Ф.П – 15. – Оп. 1. – Спр. 256. – Арк. 38].

Уцілілі члени ОУН, за даними Полтавського обласного управління НКДБ, пішли в глибоке підпілля й почали готуватися до збройної боротьби на два фронти: проти фашистів і проти комуністів. Для майбутніх збройних формувань вони заклали базу з продовольством і медикаментами в Яготинському районі [17, с.101–103].

Якщо на початку окупації України нацисти ставилися до спроб українського національного відродження з настороженістю і зневажливою байдужістю, то надалі почали вбачати в ньому джерело неприємного клопоту для себе. З весни 1942 року почалися гоніння на будь-які прояви українського національного життя. Із шпальт українських окупаційних газет зникають публікації про героїчні сторінки минулого, зменшується кількість повідомлень про місцеве життя. Нацисти заборонили використовувати українську національну символіку, виконувати гімн “Ще не вмерла Україна”, під заборону потрапила і діяльність “Просвіт” та інших українських громадських організацій. Водночас посилювалася пропаганда фашистської ідеології, збільшився обсяг офіційних німецьких повідомлень.

Прикриттям для прихильників Української державності в Полтаві стала управа Українського Червоного Хреста (УЧХ), яку очолювала Галина В’юн. Нарком НКВС Рясний, як видно з його доповідної записки на ім’я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка, вважав її заступником керівника полтавського підпілля ОУН П. Дейнеки, відповідальною за організаційні питання. Після ліквідації німцями в липні 1942 року УЧХ деякі його функції перебрав на себе благодійний відділ Полтавської міської управи. Офіційно відділ займався наданням матеріальної допомоги соціально незахищеним верствам населення, але його співробітники, як вважали чекісти, проводили “контрреволюційну націоналістичну агітацію” серед військовополонених і цивільного населення та намагалися залучити до підпілля ОУН українську інтелігенцію. Заарештований чекістами П. Харченко на допиті 20 жовтня 1943 року показав, що особлива увага зверталася ними на пропаганду ідей української державності серед селянства. З цією метою в сіл Опішнянського, Диканського і Новосанжарського районів виїжджали вчителі

Андрій Багмет і Олександр Дигас, О. Потульницька та ін. Їхня агітація не була марною. Так, Степан Грига особисто завербував до підпілля ОУН сім чоловік [17, с. 431].

Після повернення радянської влади на Полтавщину ті з українських патріотів, які врятувалися від фашистів, опинилися в застінках НКДБ. У жовтні 1943 року чекісти заарештували П. Марченка, С. Григу, А. Багмета та ін. Кілька учасників націоналістичного підпілля (К. Вайденко, Я. Четверило, А. Даниленко, І. Шпигун і Деркач) перебували в розшуку. Як повідомив автору цих рядків житель села Зінці Полтавського району Василь Кожемяка, Костянтин Вайденко перед приходом радянських військ вирушив із сім'єю на Захід. Спочатку він оселився в Бельгії, потім переїхав до США, де працював на швейній фабриці. Багато років намагався зв'язатися із своїми братами Кіндратом і Петром, які мешкали в Безручках під Полтавою, але жоден із листів до них не доходив.

М. Соколовський перед приходом Червоної армії виїхав на Буковину, де зв'язався з місцевим підпіллям ОУН, але в кінці 1944 року був викритий і заарештований, проте йому вдалося обдурити варту й утекти. На волі перебував недовго. Через провокатора його знову спіймали, але по дорозі до Полтави він зумів утекти з потяга. Під іменем "Григорій Бондар" Соколовський повернувся на Буковину і влаштувався на роботу в Коломийський районний дорожній відділ. Він поновив зв'язки з підпіллям ОУН і за його дорученням доставляв зброю воякам УПА. 1948 року Соколовського заарештували ще раз і засудили до розстрілу, але саме тоді з ідеологічних міркувань в СРСР скасували смертну кару, і це врятувало йому життя. До 1961 року відбував покарання в концтаборах Комі АРСР і Мордовії. Після виходу за амністією на волю повернувся до рідних країв на Дніпропетровщину, де проживав безвиїзно до смерті в 2001 році, маючи від Української держави мінімальну соціальну пенсію.

Степан Чорновіл у кінці 1943 року був заарештований органами НКДБ. На слідстві він відмовився визнати своє членство в ОУН, хоч і не заперечував, що підтримував із націоналістами стосунки. Решта його братів Чорноволів пішли слідом за відступаючими німецькими військами, і їх доля невідома.

П. Щербина після вступу Червоної армії до Крюкова був мобілізований до війська, відзначився в боях із німцями, за що 1944 року був нагороджений медаллю "За відвагу", у

кінці війни служив перекладачем на фронті. Його рідний брат загинув у боях з німцями. Перед мобілізацією з армії 28 грудня 1945 року Щербину заарештували і привезли до Полтави. На слідстві він визнав свою причетність до ОУН (б), але, враховуючи його фронтові заслуги, одержав лише 10 років таборів. Після смерті "вождя всіх народів" Щербину за амністією звільнили з ув'язнення. Багато років він писав листи в усі вищі партійні та радянські інститути влади, домагаючись реабілітації і державної пенсії. У них підтверджував, що на слідстві в 1946 році чекісти з ним поводитися коректно, тиску не чинили, але протоколи він підписував у стані глибокої депресії, не читаючи, а тому обмовив себе. Він переконував владні структури, що організації ОУН у Крюкові не було, а з націоналістами знався начебто за завданням Івана Харченка – керівника радянської підпільної групи "лейтенант Дніпров", якому передавав вибухівку з гранітного кар'єру.

1957 року з П. Щербини була знята судимість, але він продовжував залишатися nereабілітованим. На той час у нього в страшній злиденності померла мати. Сам Щербина жив одинаком із тавром "українського буржуазного націоналіста", працював сторожем у колгоспі села Витязівка Бобринецького району Кіровоградської області. Нарешті, згідно з рішенням президії Полтавського обласного суду від 31 липня 1979 року його реабілітували, і чоловік одержав мізерну колгоспну пенсію.

Після проведених органами НКДБ арештів українське національно-патріотичне підпілля не було остаточно викоренене. В доповідній записці комісара внутрішніх справ УРСР Рясного на ім'я М. С. Хрущова відзначалося, що "в період окупації Полтави була створена підпільна Організація Українських Націоналістів, яка ставила за мету залучення нових учасників в організацію, проведення серед населення і військовополонених націоналістичної пропаганди. Організація проіснувала до листопада 1943 року. На підставі свідчення арештованих можна зробити переконливі висновки, що на території Полтавської області існує глибоке націоналістичне підпілля" [6, с. 848].

Частина українських патріотів, які, рятуючись від репресій радянських каральних органів, втекли на захід, вступила до Української повстанської армії. Так, в одному з підрозділів УПА воювали Сергій Нестеренко ("Туча"), Петро Гребенюк ("Сагайдачний") та Григорій

Жалинський (“Чабан”) із Мачух, Андрій Винник (“Сагайдачний”) з Верховів, Євген Піддубник (“Наливайко”) з Жуків, Володимир Захарченко (“Всесвітній”) із Гребінки та ін. [5, Ф. П – 15. – Оп. 1. – Спр. 256. – Арк. 57 зв.].

Саме з жителів Наддніпрянщини керівництво ОУН–УПА організовувало нові Похідні групи, які, після короткотермінової підготовки, направлялися для підпільної роботи в східні й центральні області України вже за повернення туди радянської влади. На відміну від першої хвилі Похідних груп, вони були менш чисельними і склалися майже виключно з місцевих жителів, які з різних причин опинилися на західних теренах України. Перед відправкою в рідні краї працівники відділів пропаганди ОУН (політвиховники) прищеплювали підпільникам ідею жертвовності в ім’я свободи та незалежності України, вчили методам конспірації та поведінки у випадку затримання НКДБ–НКВС. Зокрема на Полтавщині підпільники ОУН мали вивчати умови та настрої людей, розташування військових частин Червоної армії, структуру радянських каральних органів, а зібрані матеріали передавати через зв’язкових керівництву ОУН–УПА. Про терористичні акти не йшлося.

Частина підпільників ОУН була затримана радянськими каральними органами на Полтавщині, і їхні імена збереглися в доступних для дослідників архівах. Це, наприклад, Василь Андрійович Скоробагатко, 1916 року народження, уродженець села Яблуневе Охтирського району. Улітку 1941 року під Білою Церквою він потрапив у полон до німців, але втік з концтабору і, повернувшись додому, вступив на службу в допоміжну українську поліцію. 1943 року разом із відступаючими німецькими військами опинився на Рівненщині, де вступив до УПА і до повернення на Полтавщину працював у службі безпеки ОУН.

Петро Степанович Сердюков народився 1918 року у Воронежській області. 1942 року його військова частина потрапила в оточення, і він більше року перебував у таборах для військовополонених у Лисичанську, Дніпропетровську і Здолбунові. З останнього втік і вступив до УПА.

Яків Захарович Баранник народився 1908 року в селі Андріяшівці Глинського району Сумської області. 1941 року він дезертирував із Червоної армії (так вважали чекісти), служив у поліції, а до УПА вступив у Рівненській області.

Всі названі особи брали участь у нападі 1944 року на місто Острог, де для потреб УПА захопили із зерносховища 800 пудів пшениці,

а з лікарні – медикаменти. Крім того, вони брали участь у п’яти бойових операціях проти Червоної армії [5, Арк. 38].

У кінці 1944 року полтавські чекісти, за їхніми даними, ліквідували перекинутий з району Сокаля на Львівщині підрозділ УПА в складі 40 вояків, яким командував місцевий уродженець, відомий під псевдонімом “Берест”. Про деталі цієї операції нічого не відомо [5, Ф. П – 12. – Оп. 1. – Спр. 272. – Арк. 113]. Тоді ж за звинуваченням у веденні націоналістичної пропаганди були заарештовані жителі села Малі Будища Опішнянського району Михайло Семенович і Гордій Семенович Шараї та Іван Іванович Безрук [5, Ф. П – 15. – Оп. 1. – Спр. 255. – Арк. 6]. За пропаганду українського націоналізму чекісти заарештували і групу керівників Полтавської обласної контори зв’язку, у тому числі Федора Тимофійовича Дробітька, Миколу Яковича Федоровича, Володимира Павловича Нікітенка, Івана Івановича Криська й Олександрю Іванівну Берник [5, Арк. 39].

Виявлені полтавськими чекістами факти ведення “націоналістичної пропаганди” не вказують на причетність її провідників до українського національно-патріотичного підпілля, але свідчать про значне поширення ідеї незалежності України серед полтавців, зокрема серед молоді, що було результатом діяльності Похідних груп ОУН. Підтвердженням цього є факт, що протягом 1944 року, за даними начальника обласного управління НКДБ Чернецького, в навчальних закладах Полтави було заарештовано 15 “учасників ОУН” [5, Ф. П – 12. – Оп. 1. – Спр. 272. – Арк. 304].

Німецький окупаційний режим і радянська влада однаковою мірою були ворожими до національних домагань українського народу. Але незважаючи на терор фашистів і комуністів, серед полтавців продовжувала жити ідея незалежності України, яку ціною власного життя поширювали учасники національно-патріотичного підпілля. Як видно з доповіді Чернецького, зробленої 6 червня 1944 року на зборах партійно-господарського активу області, ОУН “в період окупації Полтавщини провела немало роботу по згуртуванню антирадянських націоналістичних сил. Вели підготовчу роботу по створенню банд у Кременчуцькому та інших районах області з метою залишити їх у нашому тилу із завданням вести підривну роботу” [5, Ф. П – 15. – Оп. 1. – Спр. 256. – Арк. 42]. Ні фашистський, ні комуністичний режими не змогли знищити прагнення українців бути господарями своєї землі і долі.

Література

1. Архів УСБУ в Полтавській області.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Білас. – К., 1994.
3. Бойко Ю. Шлях нації / Ю. Бойко. – Париж – Київ – Львів, 1992.
4. Городиський З. Українська Національна Рада / З. Городиський. – К., 1993.
5. ДАПО.
6. Дмитрук Володимир. Вони боролися за волю України / Володимир Дмитрук. – Луцьк, 2007.
7. Жалоба О. У поході на Схід / О. Жалоба // На зов Києва. Український націоналізм у другій світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. – К., 1993.
8. Ізарський О. Полтава / О. Ізарський. – Полтава, 1999.
9. Косик В. Україна в другій світовій війні в документах / В. Косик. – Львів, 1998.
10. Літературна Україна. – 1991. – 19 грудня.
11. Мартинюк Микола. Спогади з підпілля / Микола Мартинюк. – Лондон, 2000.
12. Мороко В. К. ОУН на Запоріжжі в роки радянсько-німецької війни / В. К. Мороко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. 2. – Дніпропетровськ, 1997.
13. Пашак Я. Південна похідна група ОУН / Я. Пашак // Дзвін. – 1998. – № 9.
14. Полтавська думка. – 1994. – 4–10 листопада.
15. Полтавська Петлюріана. Число 5. Матеріали шостих Петлюрівських читань. – Полтава, 2003.
16. Сарма-Соколовський М. Червона плацдарниця / М. Сарма-Соколовський // Київ. – 1997. – № 3–4.
17. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К., 1996.
18. ЦДАГО України.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Діптан І. І., Кравченко П. А. Українське козацтво: соціально-історичний нарис (у 2-х частинах). – Ч. І.: Посібник для студентів, аспірантів, учителів історії. – Полтава: АСМІ, 2008. – 360 с., іл.

Ошатне й змістовне навчальне видання висвітлює цілу низку актуальних питань вітчизняного козакознавства. У першій книзі викладено характеристику джерел з історії українського козацтва, запропоновано об'ємний огляд праць вітчизняних і зарубіжних дослідників XVII – початку XXI століть, у сфері наукових інтересів яких була козацька минувшина.

Формування українського козацтва розглядається авторами в кількох площинах: етнічне підґрунтя появи українського лицарства; політико-ідеологічні, соціально-економічні та військово-стратегічні чинники становлення козаччини; основні етапи політико-правового та економічного ствердження українського козацтва як стану.

Автори обстоюють думку про феноменальну роль українського козацтва в національно-державному бутті українства, про виняткове місце “Козацької доби” у вітчизняній минувшині.

Книга розрахована на широку аудиторію допитливих читачів.

